
Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Sayı: 16
Güz 2021
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Number: 16
Autumn 2021
BARTIN – TURKEY

KLASİK VE AÇIK TEİZM BAĞLAMINDA TANRI'NIN BİLGİSİ VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

THE KNOWLEDGE OF GOD AND THE MAN'S FREEDOM IN CONTEXT OF CLASSICAL AND OPEN
THEISM

Sait POLAT

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Adıyaman/Türkiye
Dr., Ministry of National Education, Teacher, Adıyaman / Turkey

saitpolat0202@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1852-7129

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28 Ekim /October 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Aralık /December 2021

Yayın Tarihi/Published: Aralık /December 2021

Atıf/Cite as: Polat, Sait. “Klasik ve Açık Teizm Bağlamında Tanrı'nın Bilgisi ve İnsanın Özgürlüğü”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2021), 286-307.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Bu çalışmamız klasik ve açık teizm bağlamından Tanrı'nın bilgisi ile insan hürriyetinin bir arada olup olamayacağı konusunu irdelemeyi hedeflemektedir. Bu sorunun insan hürriyeti ekseninde Tanrı'nın bilgisi, sıfatları, Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkileri konularıyla ilgilenen düşünürlerin sıkça gündemlerine aldıkları problemlerden biri olduğunu görürüz. Düşünürlerin bu problemi çözüme kavuşturmak için çok büyük çaba gösterdikleri görülmektedir. Bunlardan bazıları Tanrı'nın değişmez ve tam bilgisinin yanında insan hürriyetinden bahsedilemeyeceği sonucuna varırken, bazıları da, Tanrı'nın mutlak, kusursuz bilgisi ile insan hürriyeti arasında kabul edilebilir bir uzlaştırmanın yapılabileceğinin mümkün olduğunu göstermek için birbirinden farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri olan geleneksel teizm, insanın gelecekte yapacağı eylemleri hakkında, Tanrı'nın o eylemlerin meydana gelmesinden önce bir bilgiye sahip olduğunu iddia ederken aynı zamanda insanın yaptığı eylemlerinde de özgür olduğunu savunmaktadır. Diğer biri olan açık teizm ise Tanrı'nın bilgisi ile insanın hürriyeti bir arada savunulamaz düşüncesine sahiptir. Bu yaklaşıma göre gelecek hem Tanrı için hem de insan için açıktır. Dolayısıyla Tanrı'nın mutlak bilgisi bu bakımdan sınırlıdır. Bu sebepten Tanrı, zamanın içinde olmalıdır. Aynı zamanda Tanrı kullarıyla sürekli bir ilişki içerisinde olduğundan dolayı değişir ve etkilenir. Bu bağlamda ancak böyle bir Tanrı tasavvuru açısından düşünüldüğünde insan hürriyetinden söz edilebilir. Makalemizde açık teizmin yaklaşımıyla klasik teizmin yaklaşımları karşılaştırılarak analitik, rasyonel ve eleştirel bağlamda ele alınarak bir sonuca ulaşmak amaçlanmaktadır. Liberal yaklaşımın bu iki yaklaşımın yanında uzlaşmacı yaklaşımlara, basit ve orta bilgi teorilerine, eleştirileri ve bazı çözümler getirmesinde problemin anlaşılması hususunda faydalı olacağı ve bu tartışmaya katkı sunacağı kanaatini taşımaktayız. Netice itibariyle, uzlaşmacı yaklaşımların bakış açıları açısından konuya Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkisi bağlamında insan hürriyetini savunmanın ve konumlandırmanın mümkün olup olmadığı, aynı şekilde açık teizmde bu hususta eleştirilerden uzak, objektif, tutarlı, rasyonel ve makul bir çözümün ortaya konulup konulmadığını mukayeseli olarak görmeye çalışacağız. Burada temel sorumuz Tanrı'nın bilgisinin insanın hürriyetini ortadan kaldırıp kaldırmadığı, eğer kaldırıyorrsa insanın yaptığı eylemlerden dolayı ceza ve ödüllendirmenin Tanrı'nın adaletiyle bağdaşır bağdaşmadığıdır?

Anahtar Kavramlar: Din Felsefesi, İnsanın Hürriyeti, Tanrı'nın Bilgisi, Klasik Teizm, Açık Teizm, Teolojik Determinizm.

ABSTRACT

This study aims to examine whether the knowledge of God and human freedom can coexist within the context of classical and open theism. We see that this problem is one of the problems that the philosophers who deal with the knowledge of God, his attributes, God-world and God-human relations on the axis of human freedom are frequently on their agenda. It is seen that philosophers have made great efforts to solve this problem. While some of them concluded that it is not possible to talk about human freedom besides God's immutable and complete knowledge, others have developed different approaches to show that it is possible to make an acceptable reconciliation between God's absolute and perfect knowledge and human freedom. Traditional theism, which is one of them, claims that God has knowledge about the future actions of man, before those actions take place, while at the same time it argues that man is free in his actions. The other, open theism, has the idea that the knowledge of God and the freedom of man can not be defended together. According to this approach, the future is open to both God and man. Therefore, the absolute knowledge of God is limited in this respect. Therefore, God must be in time. At the same time, God changes and is affected because he is in a constant relationship with his servants. In this context, human freedom can only be mentioned in terms of such a God concept. In our article, it is aimed to reach a conclusion by comparing the approaches of open theism with the approaches of classical theism and considering them in an analytical, rational and critical context. We are of the opinions that the liberal approach will be useful in understanding the problem and contribute to this discussion, in addition to these two approaches, in bringing conciliatory approaches, simple and middle knowledge theories, criticisms and some analysis. As a result, from the point of view of conciliatory approaches, whether it is possible to defend and position human freedom in the context of God-world and God-human relationship, and whether an objective, consistent, rational and reasonable solution, free from criticism, is presented in open theism. We will try to see comparatively. Here, our main question is whether the knowledge of God abolishes the freedom of man, and if so, is it incompatible with God's justice to punish and reward the actions of man?

Keywords: Philosophy of Theology, Human Freedom, Knowledge of God, Classical Theism, Open Theism, Theological Determinism.

GİRİŞ

İnsan dünyada kendine özgü davranışları ve tercihleri olan bir varlıktır. İnsan böyle bir varlık olmasına rağmen, onun davranışlarında ve tercihlerinde özgür olup olmadığı meselesi düşünce tarihinde hep tartışma konusu olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak felsefe ve dinde ilkçağdan bu yana insanın eylemlerinde ve seçimlerinde hür olup olmadığı konusu gizemini koruyan bir problem olarak, Tanrı-insan ve Tanrı-âlem ilişkisi, Tanrı'nın basitliği, zorunluluğu, ezeliyeti, bilgisi, iradesi ve kudreti bağlamında insan hürriyeti ile birlikte ele alınmıştır. Sözü edilen problem felsefede ve dinde önemli bir yere sahiptir. Daha sonra bu sorun Ortaçağda skolastik bir yaklaşımla St. Augustinus (354-430), Manlius Boethius (477-524), Thomas Aquinas (1225-1274), John Duns Scotus (1265-1308), William Ockham (1287-1347) ve Luis de Molina (1535-1600) gibi filozoflar tarafından fideist/imancı bir bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu filozofların probleme bakış açıları ve düşüncelerinin sorunun çözümüne önemli katkılar sunduğu tartışma götürmez bir şekilde açıktır. Bu problem hem Batı dünyasında hem de Doğu dünyasında çok eskilerden beri ele alınmış, felsefe, kelam ve din felsefesinin en temel konularından birisidir. Bu problem, din felsefesinin genel problemleri olan: Tanrı-zaman ilişkisi, Tanrı düşüncesi, kötülük problemi, mucize, din-ahlak ilişkisi, Tanrı'nın sıfatları ve ateizmle birebir ilişki içinde olduğu görülmektedir.

İlahi dinlerde Tanrı'nın dünyadaki fiili, merkezi bir unsurdur. “Tanrı'nın kendine has bu özel fiillerini” kutsal metinlere bakarak bilgi sahibi olabiliriz. Bu da o inançların kendilerine ait teolojileri aracılığıyla ele alınabilir. Fakat insan özgürlüğünü dikkate aldığımızda felsefe açısından Tanrı'nın dünyadaki fiilleri ile ilgili felsefi incelemeye uygun gelen daha genel sorular vardır. İlahi fiilin gerçekten mümkün haline gelmesi ancak Tanrı, şahsi olarak tasavvur edilirse söz konusudur. Şahsi olmayan panteist bir Tanrı, meydana gelen her şeyin ardındaki güç olabilir fakat hususi fiilleri yapan olamaz. Tanrı'nın dünyadaki fiillerini yapması için muayyen hadiselerden ve şartlardan haberdar olması zorunludur. Aynı zamanda Tanrı'nın böyle şeylere ilgisinin olması da zorunludur, dünyada ne olup bittiği Tanrı'nın umurunda olmak zorundadır. Bunun yanında Tanrı'nın hadiselerin akışını etkileyecek veya onlara tesir edecek kudreti/gücü olması gerekir. Tanrı dünyada ne tür bir kudret kullanır? İnsanların özgür iradeyle donatıldıklarını farz edersek bu özgürlük felsefi anlamda nasıl anlaşılacaktır? Bu eksende Tanrı'ya tam olarak dünyaya dair ne tür bilgi izafe edilebilir? Bu sorulara verilen cevaplar son derece ihtilaflıdır.¹ Görüldüğü üzere tartıştığımız

¹ Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 243-244.

konu metafizik bir alandır. Bu alanın en tartışmalı meselesi de özgürlük ve zorunluluk olduğu görülmektedir.

Felsefî ve dinî yaklaşımların genel olarak Tanrı tasavvuruna yüklediği bazı sıfatlar şunlardır: Birlik, basitlik, zorunluluk, bilgi, ezililik-ebedilik, kudret, irade ve yaratmadır. Tanrı'nın bu sıfatlarından filozofları ve teologları en çok meşgul edeni “İlahi bilgi”nin olduğunu söylemek mümkündür. Teolojik anlamda Tanrı tasavvuru ve sıfatları açısından ilahi bilginin önemi açıktır. Çünkü Tanrı'nın diğer sıfatlarının doğru anlaşılabilmesi için ilahi bilginin ne olduğunun açık bir şekilde belirlenmesi gerekir. İlahi bilgi sıfatı olmadan Tanrı'ya ait diğer sıfatların ne anlama geldiği hususu zorlaşacaktır. Yani diğer sıfatların bilgi sıfatıyla birebir bir ilişkisi vardır. Tanrı'nın bilgi sıfatı yeterince anlaşılmadığı takdirde diğer sıfatların anlaşılması ve anlatılması da imkânsız görünmektedir.² İlahi bilgi üzerinde düşünüldüğünde, ortaya çıkan problemlerin sadece din felsefesiyle sınırlı kalmadığı, ahlak ve bilim felsefesine kadar geniş bir alanı ilgilendiren çok sayıda yeni problemle bağlantısının olduğu görülür. Tanrı'nın bilgisi, diğer varlıkların bilgisinden farklı ve mutlak kusursuz bir bilgidir. Dolayısıyla Tanrı, olmuş, olmakta ve olacak olanı eksiksiz olarak bildiği gibi, aynı zamanda bu bilgide herhangi bir yanılma da söz konusu değildir. İlahi bilginin Tanrı'nın diğer sıfatları ile birebir ilişkisinin yanında evrendeki varlıkların işleyişiyle de uyumlu olması gerekir. Geleneksel teizm, insan hürriyeti açısından açık teizme karşı Tanrı'nın mutlak güç sahibi olduğunda hemfikirdir. Bunun yanı sıra onlar Tanrı'nın insanı yaratırken özgürlükle donattığını kabul etmektedir. Ancak birçok filozof ve teolog, özgür iradenin bu şekilde anlaşılmasından tatmin olmamıştır. Çünkü onlar, bu tür bir özgürlüğün insanları eylemlerinden dolayı ahlaken sorumlu tutmak için yeterli olduğunu düşünmezler. Bu filozof ve teologlar, tam aksine, şunda ısrar ederler: İnsanın gerçekten özgür olması için, öznenin yapmış olduğundan daha farklı bir seçimde bulunması gerçekten mümkün olmalıdır. Aksi takdirde insanın özgürlüğünden söz edilemez.³

İnsan kendine has tercihleri ve bunun sonucunda eylemleri olan bir varlıktır. Onun tercihlerinde ve eylemlerinde hür olup olmadığı hep tartışılmıştır. Bundan dolayı dinî ve felsefî tartışmalarda “gerçek anlamda insan hür müdür?” sorusu güncelliğini korumaktadır. İnsanın hürriyeti konusunun, Tanrı tasavvurunun mahiyetiyle ve sıfatlarıyla birebir ilişkisi vardır. Bu problem, Tanrı'nın hangi sıfatlara sahip olması gerektiği noktasında ve sıfatların

² Mehmet S Aydın, *Din Felsefesi* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992), 138-140.

³ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 249-250.

zatla nasıl bir ilişki içerisinde olduğunun izaha kavuşturulması açısından önemlidir. Zira din felsefesi ekseninde bakıldığında, Tanrı'nın ne gibi sıfatlara sahip olduğu konusunun hem dinî hem de felsefî öğretiler açısından önemi kaçınılmaz görünmektedir. Bu sebeple Tanrı tasavvuru ve Tanrı'ya atfedilebilecek bütün sıfatlar ile sıfatların ne anlama geldikleri dini bağlamda olduğu kadar felsefî bağlamda da çok ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Tanrı'nın her halükârda “Mutlak Varlık” olarak düşünülmesini dikkate aldığımızda bu konudaki dinî ve felsefî sezgilerin önemli ölçüde örtüşeceğini tasavvur etmek yerinde olacaktır. Tanrı'nın “Mükemmel Varlık” olduğu bunun sonucu olarak Tanrı'nın mükemmel sıfatlara sahip olması gerektiği noktası, Tanrı kavramının doğru çözümü için doğru bir tespit olarak görünmektedir. Ancak bu durum o kadar da kolay tahlil edilebilecek bir durum değildir. Çünkü bu durum Tanrı-âlem, Tanrı-insan ilişkisi bağlamında Tanrı'nın kendi ontolojik varlığından kaynaklanmaktadır.⁴

Bu problemi, Tanrı'nın mahiyeti ve sıfatları bağlamında düşündüğümüzde karşımıza iki farklı yaklaşım çıktığını görürüz: Bunlardan birisi olan “realist” yaklaşım, sıfatların insan zihninden bağımsız harici gerçekliğinin olduğunu iddia eder. Diğer biri olan “Nominalist” yaklaşım ise sıfatların tamamen analitik/dilsel ve zihinsel isimlerden ibaret olduğunu kabul eder. Kuşkusuz her iki yaklaşımdan birinin kabul edilmesi durumunda, farklı felsefî ve dinî problemlere neden olacağı açıktır. Nitekim realist yaklaşımın iddiası kabul edilmesi halinde, Tanrı'nın “Mutlak basitlik” anlayışıyla bağdaşmayacaktır. Nominalist yaklaşımın ileri sürdüğü; sıfatların, zihinden bağımsız gerçekliklerinin olmadığı, yani dilsel ifade ve adlandırmalardan öte gerçekliklerinin olmadığı kabulü durumunda ise sıfatlar arasındaki farklılığın tamamen dilsel/analitik olduğu anlamına geleceğidir. Oysa dini öğretilerde, Tanrı'nın kendini tanımlarken çeşitli sıfatları kullanarak kendini ifşa etmesini dikkate aldığımızda, zata izafe edilen her bir sıfatın birbirinden farklı anlam ve işleve sahip olduğu açıktır.⁵ Bütün bu farklı yaklaşımların oluşmasının sebebi, sözü edilen problem hakkında, insanın sınırlı düşünce ve dil imkânına sahip olmasından kaynaklandığıdır. Bu durum bize gösteriyor ki insanların Tanrı hakkında konuşurken ne kadar zorlandıklarını hatta bazen mantikî anlamda “saçmaladıklarını” gösteriyor.⁶

⁴ Mehmet Sait Reçber, “Tanrı'nın Sıfatları”, *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 81-82.

⁵ Mehmet Ata Az, “Tanrı'nın Sıfatları”, *Din Felsefesi*, ed. Latif Tokat (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 123.

⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 111.

Bu bağlamda insan hürriyetinin sınırının ne olduğu, nereden başladığı, hangi eylemlerinin sonucunda mükâfat veya ceza alacağı gibi konular insanın kafasını meşgul etmektedir. Eğer insan eylemlerini gerçekleştirirken determinizm/belirlenimcilik söz konusu ise o zaman insanın hür olduğu düşüncesi mümkün olmayacaktır. Eğer insan yaptığı eylemi kendisinden önce zorunlu bir neden olmaksızın kendi yapıyorsa, hem özgürdür hem de kendi yaptıklarından sorumludur. Dolayısıyla insanın özgür olduğu kabul edilir ve ahlakî olarak yaptıklarından sorumlu tutulur. Çünkü kişi kendi yaptığı eylemlerinin öznesidir. Ayrıca kişi özgür iradesi olan bir varlıktır. Nitekim kişinin tercihlerde bulunabilme iradesi, onun ahlakî sorumluluğunun ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu durum kişinin kişisel kimliğinin teminatlarından bir tanesidir. Çünkü ceza da mükâfat da kişiye özgü olmalıdır. Zira kişinin özgür tercihine dayanmayan, içerisinde kişisel sorumluluğa dair hiçbir belirti taşımayan bir davranışın ahlakiliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla kendisine özgürlük tanınmayan insan, yaşamına, düşüncelerine biçim verebilme yeteneğinden yoksundur.

Bu makalemiz genel anlamıyla, insanın hür ve özgür olması ile Tanrı'nın önbilgisi anlayışının birlikte nasıl kabul edilebileceği ve bu iki durumun bir arada bulunup bulunmaması ile ilgilidir. Yani Tanrı'nın önbilgisi insanın özgürlüğüne engel teşkil eder mi etmez mi? Ayrıca konumuzu irdelerken aynı zamanda teolojik belirlenimciliğin var olup olmadığını dikkate almamız gerektiğini de gözden kaçırmamız gerekir.

Teist yaklaşım ve inanışlarda, Tanrı'nın, mutlak olarak her şeyi en ince detaylarına kadar daha önceden bilir olduğu düşüncesi söz konusudur. Onun hükümlerliliği genel geçer anlamda her şeyi kuşatmıştır. Her şey onun kontrolü altındadır. Bu kendisinden daha mükemmel bir varlık bulunmayan Tanrı düşüncesinin özsel olarak kabul edilmesinden dolayı oluşan kanaattir. Ontolojik delilin temelini bu düşünce oluşturur. Bununla birlikte bu düşüncelerin yanında insana eylemlerini yapmada özgür bir alan oluşturulur ve insan eylemlerini özgürce gerçekleştirdiği için de bu fiillerinden sorumlu olduğu kanaati hâkimdir.

Genel geçer anlamda çok popüler olan tanıma göre hürriyet/özgürlük, dışarıdan bir şeye bağlı olmama ve dışarıdan etkilenmemiş olma halidir. İnsanın kendi iradesiyle her istediğini yapması-yapabilmesi ve bunun sonucunda istediğini elde etmesidir. Bu da o kimsenin hürriyet alanını gösterir.⁷ Çağdaş ve güncel olarak egemen olan bu anlayışın temsilciliğini bugün liberalizm/açık teizm yapmaktadır. Bu anlayışa göre insanın hür

⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2019), 146.

iradesiyle yapıp ettiklerine şahsın kendi çapında herhangi bir kısıtlama ve sınırlama getirilmemektedir. Burada insan, yalnızca tek taraflı olarak kendi menfaatini veya isteklerini eylemlerinin ana eksenine alan bir varlık halinde konumlandırılmıştır. Gerçek anlamda insanın özgürlüğü bağlamında bir değerlendirmede bulunduğumuz zaman, insanın tek yönlü tercihleri ve eylemleri bireyi özgürleştirmez. Fenomen hayatta her şey zıddıyla kaimdir. İnsanın iradesinin ve eylemlerinin önünde alternatifler bulunmalı ki insanın gerçek anlamda hür olduğu ortaya çıksın. Yani zıtlıklar arasında seçebilme ve seçicilik söz konusu olabilmelidir. Zira seçmenin düşünülmediği veya olmadığı yerde iradeden ve özgürlükten söz etmek abesle iştigaldir.

Tam da burada şu saptamada bulunmamızda fayda vardır: Birçok yaklaşım ve düşünce sahibi Tanrı'nın önbilgisi ve eylemleriyle insanın eylemlerini ya bir tutmakta yahut da birbirine karıştırmaktadır. Hâlbuki Tanrı yaratan, insan ise yaratılandır. İlahî bilgi deyince insan aklının dar sınırlarını aşan, saymaktan ve anlamaktan aciz kaldığı varlıkları ihata eden bir bilgi söz konusudur. İnsan bilgisi, üzerinde yaşadığı dünya âlemiyle sınırlıdır. Gayb âlemi insanın meçhulü olan bir alandır. Ancak gayb âlemi ve diğer âlemler ilahi bilgi için birer malumdur.⁸ İnsan, metafizik alan olarak Tanrı'nın nasıllığını, bilgisini, iradesini, kudretini, yaratmasını ontolojik bir varlık bağlamında tam olarak anlamakta ve kavramakta bazı zorluklar çekmektedir. İnsan, Tanrı hakkında bütün bu bilgilere ulaşabilmek içinde fenomen olan bir âlemden yola çıkarak numen âlemdeki bir varlık hakkında bir düşünceye ulaşmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu durum beraberinde bazı problemleri otomatik olarak getirmektedir. Bu da tabii bir durumdur. Çünkü insan dünyada gördükleriyle ve insandan yola çıkarak bazı analiz ve sentezlemeler yaparak bir yere varmayı hedeflemektedir. Buradaki mesele kullanılan “antropomorfizm” dil ile ilgilidir. İnsan; Tanrı hakkındaki bütün deneyimleri kognitif, konatif ve antropomorfizm bir yaklaşım ile yapmaktadır. İnsan; Tanrı'nın varlığı, tasavvuru, sıfatları, eylemleri hakkındaki bilgiye insanı tecrübelerden faydalanarak ulaşmaya çalışmaktadır. Hâlbuki Tanrı numen âlemde, insan fenomen âlemedir. Ayrıca Tanrı hakkında konuşurken antropomorfik bir dil kullanmak zorunda kalıyoruz. Bu da Tanrı'yı tanımlarken, Tanrı hakkında konuşurken, Tanrı'nın bilgisi, iradesi ve kudretini dile getirirken insanın nitelikleri ile karıştırmamaya dikkat etmemize rağmen bir de bakmışız ki insan sıfatlarından yola çıkarak Tanrı hakkında konuşmuşuz. Bu sebepten konu hakkında rasyonel ve tutarlı bir sonuca ulaşmakta zorluk çekiyoruz.

⁸ Hamdi Gündoğar, *Erken Dönem İslam Düşüncesinde İlahî Bilgi* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 14.

Bu konuda, sözü edilen problemin çözüme kavuşturulması hususunda insanın felsefi anlamda aklını, düşüncesini ve bütün gayretini ortaya koyarak meseleyi sorgulayarak ve tartışarak anlamaya çalışmak ve bir sonuca ulaşmak olduğunu düşünmekteyiz. Ancak insan bunu yaptıktan sonra, bütün bu konuların iman ile ilgili konular olduğundan insanın bunlara iman etmesi ve o şekilde bir rahata ve huzura kavuşması gerekir. Çünkü metafizik konular bilgiden çok iman edinilmesi gereken alanlardır. Yalnız şunu da belirtmemiz gerekir; bütün bu konulara iman edeceğimiz diye, bu konuları düşünmeyelim, konuşmayalım, sorgulamayalım sakın böyle bir anlam ve yaklaşım anlaşılmasın. Bütün bunları yapacağız ama bu konuların imanı konular olduğunu da unutmamız gerekir. Çünkü imanı konulara inanmak gerekir. İman bir bilgi meselesi değildir.

Tanrı insanoğlunu yaratırken diğer canlılardan farklı olarak akıl ve düşünce bahşetmiş ve bu sebeple sorumluluk yüklemiştir. İnsanın yaptıklarından sorumlu tutulabilmesi için eylemlerinde hür irade sahibi olması gerekir. Aksi takdirde Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olan insan, eğer bu özelliklere sahip olamayacaksa nasıl bu sorumluluğunu yerine getirecektir. Bu bağlamda rasyonel bir şekilde düşündüğümüzde Tanrı'nın önbilgisi ile insan hürriyetini nasıl bağdaştıracaktır? Burada bizim tezimiz Tanrı'nın önbilgisi insanın hürriyetine engel teşkil etmez. Çünkü Tanrı'nın önbilgisi Tanrı'nın zatında olan ve mükemmel Tanrı anlayışının bir gereğidir. İnsan hürriyeti ise Tanrı tarafından ahlakî ve sorumluluk ekseninde ontolojik anlamda insana bahşedilen bir alandır. Mükemmel Tanrı anlayışı ile insan hürriyeti arasında simetrik doğru bir paralellik vardır. Bu da Tanrı'nın insana verdiği önemin göstergesidir.

Sözü edilen probleme ahlakî ekseninde bakan filozof ve teologlar, insan iradesini ve eylemlerini gerçekleştirmede hür müdür? Yoksa bunları yapmak zorunda mıdır? Sorularına verdikleri cevaplarla “insan eylemlerinde hürdür” görüşünü desteklemişlerdir. Buna göre insan iradesinde özgür olup kendisine dilediğini yapabilme gücü verilmiştir. Bunun sonucunda da sorumlu olup ömrünün sonunda imtihana tabi tutulmasının bir gayesi olmuş olur, demişlerdir. Konuya Allah'ın yaratıcı yönü ile bakan filozof ve teologlar ise kulların fiillerin yaratıcısının Tanrı olduğunu öne sürmüşlerdir. Düşünürlerin bu konuda farklı yaklaşımlar içinde olmaları tabii karşılanmalıdır.

Her şeyin mutlağı ontolojik anlamda Tanrı'ya ait olduğuna göre, insanın mutlak manada hür olması da elbette düşünülemez. Bu bağlamda teist düşüncelerde insana kısmî bir hürriyet verilmiştir. İnsan kendisine tahsis edilen belli bir alan içerisinde bir hürriyete sahiptir.

Çünkü insan sonradan yaratılmıştır. Yaratan ile yaratılan her bakımdan bir olmadığı gibi özgürlük ve hürriyet bakımından bir olabilmesinin düşünülmesi mantıklı görünmemektedir. Aslına bakarsak insan özgürdür. Bu, insanın yaratılışındaki gayesinde ve dünyadaki durumundan kaynaklanmaktadır. İnsanın özgür olmadığını düşünürsek o zaman insanın dünyadaki yaptıklarının sorumluluğunu kime yükleyeceğiz? Kimi sorumlu tutacağız? Dünyanın düzenini nasıl sağlayacağız? Ceza ve mükâfat neye göre belirlenecek? Bütün bu soruların cevabını dünyada yaşarken görüyor ve tecrübe ediyoruz ki dünyada bir düzen var, insanlar istedikleri inanişâ inanmakta, iyi-kötü eylemleri yapan insanları görmekte, çeşitli dinlere inananları müşahede etmekteyiz. Aslında bu durum da bize gösteriyor ki insan, eylemlerinde özgürdür. Asıl sorun bizim, bu durumu açıklamada ve ifade etmekte zorluk çekiyor olmamızdır.

Genel anlamda konuya filozofların bakış açısı, İslam kelimcilerimden daha tutarlı ve mantıklı bir çözüm getirememiştir. Bazı filozoflar kelimciler gibi, insanın mutlak manada hür olmadığını kabul etmişlerdir.⁹ Bunlardan biri olan ateist görüş sahibi, Jean Paul Sartre, insanın değeri ve özgürlüğü konusunda Tanrı'nın reddedilmesinden yana biriydi. O, Tanrı varsa, insanın her şeyi önceden belirlenmiş görüşündedir. Kısacası Sartre, "insan hürriyetini, Tanrı'nın varlığını inkârla temellendirmeye"¹⁰ çalışmıştır. Bu da çözümü kolaylaştıracak yerde, konuyu çıkmaza sürüklemiştir. Sartre insana tam ve sınırsız bir hürriyet tanımak istemektedir. Ancak bu konuda çelişkiden kurtulamamaktadır.¹¹ Biz burada insan hürriyeti problemine Tanrının önbilgisi bağlamında klasik ve açık teizmin iddialarını karşılaştırarak, eleştirisel bir yaklaşım içinde olmayı hedeflemekteyiz.

1. Klasik Teizm Bağlamında Tanrı'nın Bilgisi ve İnsan Hürriyeti

Teoloji ve felsefede Tanrı'nın, insanın eylemlerini özgür bir şekilde yapmadan önce o eylemleri bilip bilmediği meselesine geniş bir yer verilmiştir. Bu bağlamda açık teizmin bu konudaki yaklaşımlarını kavrayabilmek için, onun geleneksel çözümlere getirdiği eleştirilere bakmak gerekir. Açık teizmin eleştirilerine makalemizde yer yer değineceğiz.

Geleneksel yaklaşımın Batı felsefesinde bu konuya ilişkin iki yaklaşımı bulunmaktadır: Basit bilgi teorisi ve orta bilgi teorisi. Bu yaklaşımların her ikisinin de uzlaşır olduklarını söylemeliyiz. Bunlar, hem insanın özgür olduğunu kabul ederler hem de Tanrı'nın

⁹ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Divan Kitap, 2013), 39.

¹⁰ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 43.

¹¹ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 49.

mutlak bir önbilgiye sahip olduğunu düşünürler. Fakat açık teizmin bu konuda bağdaşmaz bir yaklaşıma sahip olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi de uzlaşır yaklaşımlardan olan basit yaklaşıma bakalım.

Bu okumaya göre, teistik dinler bakımından Tanrı her şeyin önbilgisine sahip olan ontolojik anlamda âlim-i mutlak bir varlıktır. Bu Tanrı'nın özsel olarak sahip olması gereken bir sıfatıdır. O'nun bilgisinde herhangi bir sınırlama ya da eksiklikle karşı karşıya olabileceğini düşünmek de mümkün değildir. O subhandır, tek cümleyle her türlü eksiklikten uzaktır. Yani Tanrı, geçmişin, şimdinin ve geleceğin bilgisine bütün detaylarıyla sahip tek varlıktır. Bu yaklaşım ve anlayış Tanrı'nın mükemmel bir varlık olmasıyla açıklanabilir. Çünkü mükemmel varlık için geleceğin bilinmemesi söz konusu değildir. Eğer bunu bu şekilde kabul etmezsek baştan ontolojik delili kabul etmemiş oluruz. Öyleyse Tanrı'nın bilgisi, insanın sahip olduğu bilginin karşı karşıya kaldığı bütün eksikliklerden ve sınırlamalardan uzaktır. İnsanın bilgisi doğrulanmaya ihtiyaç duyarken ilahi bilgi tamdır, birtakım duyu vasıtalarına, çıkarımlara bağlı değildir.¹² Dolayısıyla Tanrı'nın bilgisi değişmez ve tam olmalıdır ki diğer varlıklardan farkı ortaya çıksın.

Tanrı'nın önceden her şeyi bilmesi meselesi inançlı insanlar tarafından kabul edilen bir husustur. Ancak bu durum, insanın hürriyeti bağlamında ele alındığında fideist insanların reddedemeyeceği insanın hür eylemlerde bulunması fikriyle çelişiyor görünmektedir. Ayrıca buradaki “önbilgi” kavramı bizce o kadar kolayca anlaşılabilir basit mesele değildir. Çünkü Tanrı söz konusu olduğunda, O'nun önbilgisi, insanların eylemlerini belirlediği, planladığı ve evrende tam bir kontrole sahip olduğu anlamını içerir. Açık teizm burada ilahi önbilgiyi, Tanrı tarafından insan eylemlerini belirlenmeyle eşit görmektedir. Bu sebeptir ki Hasker, “Tanrı dünyada her şeyi kontrol eder; ayrıca insan eylemlerinde özgürdür ve bazı şeyler insanın sorumluluğu altındadır.”¹³ demenin bir çelişki olduğunu söyler.

Bu teoriye göre, Tanrı hem geleceğin bilgisine sahiptir hem de insanların özgür olduğunu söyler. Aynı zamanda Tanrı zamanın dışındadır. Bu okuma, problemi uzlaşmacı bir şekilde çözmeye çalışır. Eleştirisel olarak bu yaklaşıma baktığımızda birçok bakımdan eleştiri getirilebilir. Bu eleştirilerden biri, Tanrı'nın önbilgisi ile insanın hürriyetinin bir arada savunulması yanlış bulunur. Hem Tanrı'yı zamanın dışında tutacaksınız hem de diyeceksiniz

¹² Alvin Plantinga, *Does God Have a Nature? The Aquinas Lecture* (Milwaukee: Marquette University Press, 1980), 144.

¹³ William Hasker, “The Antinomies of Divine Providence”, *Philosophia Christi* 4/2 (2002), 361.

ki insan özgürdür. O zaman Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkisini nasıl açıklayacaksınız? Bu nedenle bir önbilgi problemi yoktur. İkinci yorum ise gelecekteki eylemlerimizin Tanrı'nın önbilgisinde yer almasının, bizim açımızdan geçmişin zorunluluğuna ilişkin bir zorunluluk oluşturduğu ile ilgilidir.

Batı Hristiyan dünyasında teoloji ve felsefede önemli bir yeri olan ve insan hürriyeti meselesinin çözümüne katkı sunan düşünürlerin başında gelen Aquinas'a göre, Tanrı'nın ontolojik anlamda iki türlü bilgisi vardır. Bunlardan birincisi, Tanrı'nın mümkünleri bildiği anlamda ki basit bilgisidir ikincisi ise pratik/hipotetik bilgisidir. Yani mümkünlerden seçtiği birisini bilfiil kıldıktan sonraki bilgisidir. Bu bağlamda Tanrı, âlem hakkında sahip olduğu hipotetik bilgisinin doğruluk değerine sahip olmasını sağlayan varlıktır. Ona göre, Tanrı'nın âlem hakkındaki bilgisi mutlak anlamda zorunlu değil, hipotetik anlamda zorunludur. Bu hipotetik önermenin doğru olması Tanrı'nın seçimiyle gerçekleşecek bir durumdur. O, insanın iradesinin hareketleri noktasında uzlaşmacıdır. O, insanın özgür olabilmesi için eylemlerinin kendi içinden gelen bir güçle yapabilmesinin şart olduğunu ifade eder. Aynı zamanda, bu gücün sebebi de Tanrı'dır. Çünkü ruhu da yaratan Tanrı'dır. Bundan dolayı sadece Tanrı fail olarak iradeyi harekete geçirebilir. Aquinas, hiçbir insanın Tanrı'nın yardımını olmaksızın kendi gücü vasıtasıyla fiilde bulunamayacağını ifade eder. Nihai anlamda Tanrı insan iradesinin nedenidir.¹⁴

Bu durumda determinizm/belirlenimcilik, liberalizm/açık teizm, yazgıcılık/fatalizm, kayıtsızlık hürriyeti, uzlaşmacı/klasik teizm ve özgür irade kavramlarının ne anlama geldiğini irdelemek konunun kavranması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Determinizm, “zorunsuzluk ve hür iradeyi kabul etmeyip fizikî, ruhî ve ahlaki bütün olayları bir takım zarurî sebepler zincirinin zaruretle tayin ettiğini iddia eden teoridir. Bu sebepler zincirine karşı bizim irademizin hiçbir tesiri olmadığı için olayların meydana gelişindeki kişisel etkiyi kabul etmez ve olayların meydana gelişini sebeplerin kuvvetine atfeder. Bu yaklaşım bütün olayları özellikle illiyet kanunuyla açıklamaya çalışır.”¹⁵ Bir olayın meydana gelmesi için yeter şartlar ve nedenler vardır. Bu yeter şartlar ve nedenler meydana geldiğinde olayın meydana gelmemesinin imkânsız olduğu durumlarda belirlenimcilik söz konusudur. Dolayısıyla olayın meydana gelmesini sebepler ve nedenler belirlemektedir.¹⁶

¹⁴ St Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles Book One: God*, çev. Anton C Pegis (London: University of Notre Dame Press, 1975), 217-220.

¹⁵ S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981), “Determinizm”, 61.

¹⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 30.

İndeterminizm veya liberalizme göre, eylemlerin kendilerinden önce herhangi bir yeter şartı ve nedeni olmaksızın insan tarafından meydana getirilmesi gerekmektedir.¹⁷ Genel anlamda nedenselliğe bağlı olmayan hadiselerin de bulunduğunu iddia eden görüştür. Kısaca insanın özgür iradesinin nedensellik yasasına bağlı olmadığını savunur.¹⁸ Eğer liberal/indeterminist görüşte bir insan, yaptığı fiilin aksini yapma imkânına sahip değilse, özgür kabul edilemez.

Liberal yaklaşım ise, belirlenimcilik ile özgür iradenin bir arada bulunamaması iddiasındadır. Bir kimsenin özgür sayılabilmesi için önünde alternatif seçeneklerin bulunması gerekir. Aksi takdirde o kişi özgür sayılamaz. Geleneksel anlayış, özgür irade ile nedenselliğin bir arada bulunabileceğini ileri sürmektedir. Uzlaşmacı olan klasik teizm yaklaşımı, özgür irade ile belirlenimcilik arasında mantıksal tutarsızlık olmadığını ve insan eylemleri nedensel olarak belirlenmiş olsa bile, insanın eylemlerinden sorumlu olacağını ifade eder. Bu katı olmayan belirlenimciliktir. Çünkü bir yandan özgür iradeden kaynaklanan ahlaki sorumluluğu kabul ederken, diğer yandan da katı belirlenimciliğin kabul etmediği özgür iradeyi inkâr etmemektedir.¹⁹

Fatalizm/Yazgıcılık ise insana ait her şeyin alinyazısına göre önceden belirlenmiş olduğuna, insanın bu durumu değiştiremeyeceğine inanılan yaklaşımdır.²⁰ Yani insanın bütün fiilleri Tanrı tarafından önceden belirlendiği için kişi o eylemleri kaderi gereği yapma zorunluluğu vardır. Kısaca bir yaklaşım tarzına kaderci yaklaşım diyebiliriz. Burada, fatalizm ile katı determinizm arasındaki farkı belirtmekte fayda vardır. Katı determinizm, fatalizme çok yaklaşmakla birlikte, fatalizmden insanların geleceği değiştiremeyeceklerini öne sürmemek bakımından farklılık gösterir.

Öner, kayıtsızlık hürriyetini bir davranış için bütün şartlar hazır olduğunda işleyip işlememek ya da zıddı bir davranışta bulunup bulunmamak, yani, birçok imkân karşısında kalındığı zaman hiçbir tercih sebebi olmadan karar verme kudretine kayıtsızlık hürriyeti tanımlamasını yapar. Ona göre, kayıtsızlık hürriyeti taraftarları hiçbir sebebe bağlı olmadan seçme gücüne sahip olduğumuz, gücü ve “seçme” durumunu veya mahiyetini, yani neliğini ve bunu neye dayandıracakları hakkında inandırıcı bir açıklama yapmaktan uzaktırlar. Totoloji yaparak söyleyecek olursak; “kayıtsızlık hürriyet değildir”. Esasen ‘hürriyet’ dediğimiz şey

¹⁷ William Hasker, *Metaphysics: Constructing a World View* (Downers Grove IL: InterVarsity Press, 1983), 32.

¹⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 30-31.

¹⁹ Hasker, *Metaphysics: Constructing a World View*, 33.

²⁰ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 198-199.

tamamen bir tür seçmedir. Ancak sebepsiz bir seçmenin var olmadığını anlamamız için, bizlerin sorması gereken soru şu olmalıdır; “seçmede ne kadar hürüz? neyi ne kadar seçebiliriz?”.²¹ Bu kavramları verdikten sonra Tanrı'nın önbilgisinin zorunlu olup olmadığını her iki yaklaşım açısından görüşleri doğrultusunda değerlendirelim.

Tanrı'nın bilgisinin zorunlu olması hakkındaki açık teizmin yaklaşımı şu şekildedir: Tanrı'nın önbilgisi ile insan hürriyeti bir arada olamaz. Eğer böyle düşünmezsek Tanrı'nın insan eylemlerini önceden bilmesiyle, geçmişin zorunluluğu gibi bir zorunluluk durumu oluşturacaktır. Bu düşünce, çağdaş analitik din felsefesi tarafından da kabul edilir.²² Tanrı'nın önbilgiye sahip olmasından dolayı oluşan fatalizmi, uzlaşmacıların yaklaşımında, konunun doğası gereği birçok şey bir arada bulunmaktadır. Bu durum, Tanrı'nın bilgisinin ne tür bir bilgi olduğu meselesiyle bağlantılıdır. Ayrıca bu sorunun çözümünde geçmiş değiştirilemez ve bu durumla ilişkili olarak arızî olarak zorunluluk ve değişmez durumlar ile değişebilir durumlar yer alır.²³

Tanrı'nın bütün iradelerin eylemlerini bilmesi insan hürriyeti hususunda değişik itirazlara neden olmuştur. Her ne kadar Aquinas, ilk neden olan Tanrı'nın ikincil nedenleri kendinde zorunlu kılmadığını kabul etmesine rağmen, bunun gerçek bir özgürlük olduğu konusunda düşünürlerin ciddi eleştirileri vardır. Gerçekten özgür iradenin kabul edilebilmesi için bir nedene dayanmasında bir sakınca görmemiş olmasıdır. Netice itibarıyla, Tanrı'nın eylemlerimizin sebebi olmadan bir önbilgiye sahip olması onun bu konudaki bilgisinin değişmesi ve yanlış olmasının mümkün olmadığı bir anlayış, ortaya konulmuştur. Ancak bize göre, Tanrı'nın bilgisinin nasıllığı veya bilgisinin gerçekten nedensel bir etkiye sahip olup olmadığı kolayca anlaşılacak bir durum değildir. Tanrı'nın insanlarla kurduğu kognitif bağlantının nasıl olduğuyla ilgili ortaya konan düşüncelerin bir analogiden ibarettir.²⁴

Tanrı'nın önbilgisi ve insan hürriyeti problemine çözüm bulmak için kafa yoran düşünürlerin başından biri de Augustinus' tur. O, bu problemin çözümünde daha çok ilahi inayeti ön plana çıkartarak bir sonuca ulaşmak isteği görülmektedir. O, Tanrı'nın zamanın dışında olması gerektiğini savunur. O, *İtiraflarının 11. Kitabı'nda* bu konudaki görüşlerini

²¹ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 22-23.

²² Emine Gören Bayam, *Açık Teizm Bağlamında Tanrı'nın Önbilgisi ve İnsan Hürriyeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2015), 64.

²³ Zikri Yavuz, *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006), 113.

²⁴ Eleonora Stump - Norman Kretzmann, “God's Knowledge and Its Causal Efficacy”, *The Rationality of Belief and the Plurality of Faith*, ed. Thomas D Senor (Ithaca NY: Cornell University Press, 1995), 94,124.

belirtir. Tanrı'nın zamanın içinde olanlarla karşılaştırmasını şu şekilde anlatır: “Senin yılların ne gider ne de gelir; bizimkilerse gider gelir ki, her şey sırasıyla gelebilirsin. Senin yıllarının hepsi aynı anda şimdi de durmaktadır; durdukları için de gelenler gidenleri bertaraf etmez. Çünkü senin yılların hiç geçmez. Ama bizim yıllarımız ancak hep birden geçmiş olunca tamamlanacaktır. Senin yılların bir gündür, ama her gün gelen bir gün değil, hep bu gündür, çünkü senin bugünün yerini yarına bırakmaz, dünün de yerini almaz. Senin bugünün ezeli ve ebedidir.”²⁵

Tanrı'nın önbilgisi bağlamında insan hürriyeti problemine çözüm bulma noktasında ciddi çalışmalar yapan düşünürlerden biri de Manlius Boethius' dur. O insan hürriyeti problemini çözümlenmeye çalışırken sadece Tanrı'nın inayeti üzerinde durmamış aynı zamanda hem ilahi bilgiyi hem de insan hürriyetini göz önünde bulundurarak daha mantıklı bir çözüme kavuşmaya çalışmıştır. Boethius *The Consolation of Philosophy (Felsefenin Tesellisi)* adlı kitabında, insanın eylemleri kendi özgür iradesiyle yaptığını ve Tanrı'nın mutlak kusursuz bir bilgiye sahip olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymuştur. O insanın hürriyeti ekseninde, Tanrı'nın bakışını zorunlu ve mümkün olması açısından değerlendirmesini de yapar. Ona göre, Tanrı'nın önceden bilmesinin kişinin özgürlüğünü kısıtlamadığını, gelecekte olacak olan olayın Tanrısal gözle bakıldığında zorunlu olduğu, ancak kendi doğasına göre değerlendirildiğinde tümüyle özgür ve bağımsız olduğu gerçeği vardır.²⁶ Netice olarak ona göre, nasıl ki Tanrı, insanın yaptığı bir eylemi işitiyor, görüyor ve biliyor olmasına rağmen o eylemimizi gerçekleştirmedeki hürriyetimizi ortadan kaldırmıyorsa, aynı eylemimizin Tanrı tarafından biliniyor olması da özgürlüğümüze bir helal getirmemektedir. Bu yaklaşımı özetledikten sonra orta bilgi teorisine geçebiliriz.

Orta bilgi teorisi/ Molinizm, Tanrı'nın önceden mutlak anlamda her şeyi bildiğini bunun yanında aynı zamanda insanın özgür iradeye sahip olduğunu ifade eden uzlaşmacı bir teoridir. Batı dünyasında 1535-1600 yılları arasında yaşamış Luis de Molina adlı Cizvit bir din adamının görüşleri etrafında oluşturulmuş ve çağdaş din felsefesinde de yeniden ele alınıp çokça tartışılmış bir konudur. Molinizm ilk zamanlarda “Katolik teoloji içinde insanın özgür seçimleriyle, Tanrı'nın lütfu, inayeti, önbilgisi ve kaderin uzlaştırılması için etkili bir

²⁵ Augustinus, *İtiraflar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2009), 11. 13. 16.

²⁶ Boethius, *Felsefenin Tesellisi*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2011), 5. kitap 6. kısım.

sistem”²⁷ olarak tanımlanmıştır. Felsefi olmaktan daha çok dini değerlerle oluşmuş uzlaşmacı bir yaklaşımdır.²⁸

Molinizm'in bu konuya yaklaşımı, liberal anlamda özgürlükçü bir yaklaşımla eksiksiz bir ilahi inayetin bir arada olabileceği şeklindedir. Tanrı'nın önbilgisi ve insan hürriyetinin bir arada olabileceğini iddia edenler, insan özgürlüğünü nedensel belirlenimcilikle açıklamaya çalışarak farklı bir özgürlük anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁹ Aynı zaman da Tanrı'nın gelecek hakkındaki bilgisinde birtakım kısıtlamalara giderek liberal anlamda özgürlükçülüğe kapı aralamaya çalışmışlardır. Swinburne, Geach ve açık teizm gibi akımlar bu bakış açısına sahiptirler. Dolayısıyla Molinizm, hem Tanrı'nın inayetinde herhangi bir sınırlandırmaya gitmeyi kabul etmemekte, hem de liberal anlamda özgürlüğün insanın ahlaki sorumluluğu için gerekliliğini zorunlu görmektedir. Bu bakış açısına göre, insanın hür sayılabilmesi için, eylemlerin yapıldığı anda farklı nedenler kabul edilmesine rağmen sonuç itibariyle yeter nedenin insanın kendisidir. Bu anlamda Molinizm, hem Tanrı'nın önbilgisinde bir sınırlandırma yapmamakta, hem de insanın liberal anlamda hür olduğunu savunur.³⁰ Şimdi de insanın hürriyeti konusunda Tanrı'nın risk alıp alamadığına konusuna bakalım.

2. Açık Teizm Açısından Tanrı İnsanın Hürriyeti İçin Risk Alır mı?

Liberal yaklaşıma göre, Kutsal Kitap'ta “ahit” kavramının konunun anlaşılmasında ve Tanrı düşüncesinin açıklanmasında önemi büyüktür. Çünkü açık teizme göre, bu kavram iki yönlüdür ve bir nevi risk taşımaktadır. “Tanrı, insana hürriyetini verirken, örneğin İbrahim ile olan diyalogda bu özgürlük içinde, bir tür birlikte çalışmayı irade etmiş olduğu ve bu durumun, ilahi sevgiden kaynaklandığı” ifade edilmiştir.³¹ Kutsal Kitapta, ontolojik anlamda Tanrı-insan ilişkisi, metaforik olarak, sevgi temelinde ve karşılıklı ilişki şeklindedir. Bu durum ebeveynlerin çocuklarını koruma ve kollaması şeklinde anlatılmıştır. Detaylı bir şekilde meseleye baktığımızda bu durum bize göstermektedir ki Tanrı, insanın özgürlüğü için insana verilen değerden dolayı kendisini bilerek ve kendisi isteyerek risk alıp insanla karşılıklı ve kişisel bir ilişkiye girdiğini göstermektedir. Bundan dolayı açık teizm açısından bu

²⁷ Alfred Freddoso, “Molinism”, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig (London: Routledge, 1998), 465.

²⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Düşünürler* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), “Molina Luis (1536-1600)”, 65.

²⁹ John S Feinberg, “God Ordains All Things”, *Predestination and Free Will: Four Views of Divine Sovereignty and Human Freedom*, ed. David Basinger - Randall Basinger (Downers Grove IL: InterVarsity Press, 1986), 19,29.

³⁰ David Basinger, “Middle Knowledge and Christiaon Thought”, *Religious Studies* 22 (1986), 407,422.

³¹ David J Reimer, “An Overlooked Term in Old Testament Theology-Perhaps”, *Covenant and Context: Essays in Honour of E. W. Nicholson*, ed. A D H Mayes - R B Salters (New York: Oxford University Press, 2003), 325.

sözleşme, başlı başına bir risk alma olarak görülmüştür.³² Bu sözleşmede iki yönlü ilişki söz konusu olduğu halde her iki taraf eşit değildir. Tanrı'nın bu ilişkinin üstün tarafı olduğunu da söylemek de mümkündür. Ancak liberal yaklaşıma göre, Tanrı, insanları bu anlaşmaya zorlamamakta ve onlar için özgür bir alan yaratmaktadır.³³ Bu okumaya göre, Kutsal Kitap'taki bazı metinlerin, Tanrı'nın risk aldığını daha açık bir şekilde ortaya koyduğunu gösterir. Örneğin, Musa'nın isteğiyle, Tanrı'nın kararından vazgeçmesidir. Burada duanın, bir monolog değil diyalog olduğuna dikkat çekilir. Gelecek, her iki taraf için gerçek bir birliktelik içerisinde, risk almanın da mümkün olduğu bir şekilde gerçekleşmektedir.³⁴ Ayrıca bu yaklaşım sahipleri, Tanrı'nın insana özgürlük vermek pahasına risk aldığının bir diğer kanıtı olarak, geleceğin açık oluşuna ve Kutsal Kitap'ta anlatılan dildeki, muğlak ifadelerin çokluğuna dikkat çekmektedirler. Tanrı, insanlar için “kabul edebilirler” ve “kabul etmeyebilirler” gibi ifadeler kullanmaktadır. Örneğin, Musa'ya görev verilirken, eğer kabul etmezlerse, mucize göstermesini söyleyen ifadelerin, bu konuya destek olabileceği düşünülür.³⁵ Bütün bunları ifade ettikten sonra tartışmamızı yakından ilgilendiren Tanrı'nın değişip değişmediği, duygulanması, kızması, öfkelenmesi ve etkilenmesinin nasıllığına bakalım.

Açık teizmin Tanrı anlayışındaki en önemli unsurlarından biri de Tanrı'nın duygulanması ve etkilenmesi bağlamında, duygulu, hisli, dışarıdan etkilenen ve değişebilen bir varlık olmasıdır. Geleneksel anlayışta Tanrı duygusuz, hissiz ve dışarıdan etkilenmeyen ve değişmeyen bir varlık olarak görülür. Bu yaklaşıma göre Tanrı, risk alan ve geleceği bilmeyen olarak insanların eylemleri sonucu kararını değiştirmekte ve etkilemektedir. Tanrı-insan ilişkisi bağlamında O, insan ile kurduğu kişisel ilişkide ontolojik bağlamda kızan, öfkelenen, seven, üzülen, pişman olan bir varlıktır. Açık teizmdeki Tanrı anlayışının temelinde Tanrı'nın insanları sevmesi gelir. Açık teizm bu yaklaşımıyla klasik teizmdeki Tanrı anlayışını en çok Tanrı'nın duygulardan uzak anlayışı üzerinde eleştirir. Çünkü liberal yaklaşıma göre, ontolojik anlamda mükemmel Tanrı anlayışı Grek felsefesinin etkisiyle oluşmuştur. Ama Kutsal Kitap'ta anlatılan Tanrı anlayışıyla bu durum örtüşmemektedir: Tanrı kişisel olarak

³² Reimer, “An Overlooked Term in Old Testament Theology-Perhaps”, 325.

³³ John Sanders, *The God Who Risks: A Theology of Divine Providence* (Downers Grove IL: InterVarsity Press, 2007), 60.

³⁴ Sanders, *The God Who Risks: A Theology of Divine Providence*, 63,65.

³⁵ Gregory A Boyd, *God of the Possible: A Biblical Introduction to the Open View of God* (Grand Rapids: Baker Books, 2004), 66,68.

duyguları, hisleri, niyetleri ve eylemleri olan ontolojik bir varlıktır.³⁶ Açık teizme göre Tanrı; etkilenir, değişir ve zamanın içindedir. Bu üç temel özellik açık teizm ile klasik teizm arasındaki en belirgin farktır. Klasik teizme göre Tanrı etkilenmez, değişmez ve zamansızdır. Klasik teizmin bu iddialarına karşı ciddi eleştiriler yapılmıştır.

Netice itibariyle liberal bakış açısına göre Tanrı'nın temel özellikleri olarak geleceği bilmemesi, risk alması ve etkilenen oluşudur. Bizce açık teizmcilerin bu yaklaşımlarının bu şekilde oluşmasının temel sebeplerinin başında, İsa'nın konumu ve Kutsal Kitap'ın dili ve üslubu gelmektedir. Bu nedenlerden açık teizmi savunanlar, Tanrı'nın risk aldığını ve geleceğin hem Tanrı hem de insanlar için açık olduğu kanaatine varmışlardır. Elbette ki bu düşünceler tartışmaya açık düşüncelerdir.

Kanaatimizce insanın özgürlüğü açısından esas problem, Tanrı'nın hem özgür irade sahibi bir varlık yaratıp hem de onun sürekli doğru davranışlar sergilemesinin mümkün olup olmadığı noktasında düğümlenmektedir. Doğrusu, biz insanların yaşamına bakarak Tanrı'nın böyle bir varlık yaratmadığını görmekteyiz. İnsan yaşamı boyunca bazen doğru/iyi eylemleri yaparken bazen de yanlış/kötü eylemleri yapabilmektedir. Bu meselede farklı bakış açılarının olduğunu görüyoruz. Bu yaklaşımların her birisinin değerine göre daha mantıklı ve tutarlı olduğu noktalar olmasına rağmen Tanrı'nın bilgisi bağlamında meseleyi irdelediğimizde gerek geleneksel teizm gerekse açık teizm açısından söz konusu problem hakkında sorunlar ortaya çıktığından şüphe yoktur. Bu konuda her bir yaklaşımın kendine göre makul anlaşılır çözümlenmeleri olmasına karşın, problemin tam olarak bir çözüme kavuşturulamadığı görülmektedir. Bu çalışmamızda muhtemel çıkarılacak sonuç, teizmin temel varsayımlarına inanan bir kimse için makul olan bakış açısının Tanrı'nın mutlak anlamda inayetini ve insanın özgürlüğünü öngören yaklaşım olduğunu düşünmekteyiz. Bize göre sözü edilen sorununun istenildiği bir çözüme kavuşturulamamasının başlıca sebeplerin başında Tanrı'ya ait sıfatların tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun da din dili ekseninde ele alarak çözüme kavuşturulmasında faydalı olacağını düşünmekteyiz.

SONUÇ

Tarih sahnesinde insanın özgür olup olmadığı meselesi, ilkçağlardan beri hem teolog hem de filozoflar tarafından yoğunlukla üzerinde durulan ve soruşturulan bir konudur. Bu konu daha çok Tanrı-insan ilişkisi ekseninde ele alınarak incelendiğini görürüz. Sözü edilen

³⁶ Richard Rice, *The Openness of God: A Biblical Challenge to the Traditional Understanding of God*, "Biblical Support for a New Perspective", *InterVarsity Press*, (1994), 22.

konu Tanrı dikkate alınarak değerlendirildiğinde, Tanrı'nın diğer sıfatlarıyla birebir ilişki içinde olduğu görülecektir. Gerçekten insanlar eylemlerini yaparken özgür iradeleriyle mi yapmaktadırlar yoksa belirlenimci bir nedenden dolayı mı eylemlerini gerçekleştirmektedirler? Bu duruma cevap bulmak kolay olmamıştır. Klasik teoloji, ontolojik bağlamda Tanrı'yı basit, zorunlu, ezeli, güç, bilgi ve irade bakımından mükemmel bir varlık olarak görür. Bu durum ontolojik delilin temel varsayımdır. Tanrı, aynı zamanda kendisinin dışındaki sonradan yaratılan bütün varlıkların tek yaratıcısıdır. Dolayısıyla yaratılanlar hakkında eksiksiz ve tam bir bilgiye sahiptir. Teizmin temel iddiası, Tanrı'nın insanın eylemlerini yapmadan önce o eylemleri en ince detayına kadar bilmesi varsayımdır. Bu sebepten en temel sorun, Tanrı'nın önbilgisinin insan eylemlerini zorunlu kılıp kılmadığı meselesidir. Böylesi bir durumda insan gerçekten özgür olabilir mi?

Makalemizde Tanrının önbilgisi ile insanın özgürlüğü meselesini klasik ve açık teizm bağlamında iki temel yaklaşımın iddialarının ne olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Geleneksel bakış açısı, Tanrı'nın basit, etkilenmeyen, değişmeyen ve zamansız bir varlık olduğu düşüncesini savunmasına karşın, Tanrı'nın insan eylemlerini önceden biliyor olması ile insanın özgür iradesini bir arada olabileceğini varsaymaları önemli eleştirilere sebep olmuştur. Geleneksel yaklaşımın bir başka çıkmazlarından biri de Tanrı'nın bilgisinin eksiksiz ve tam olarak kabul edildiğinden dolayı, zaman içinde meydana gelen olayların Tanrı tarafından nasıl bilindiği meselesidir ki bu yaklaşım, en temel sorunsalların başında gelir. Buradaki temel sorun, Tanrı'nın önbilgisi determinizme sebep olup olmadığıdır.

Liberal bakış açısı, Tanrı'nın önbilgisi ile insan özgürlüğünün rasyonel ve tutarlı olarak bir arada olamayacağını savunur. Bu yaklaşım taraftarlarına göre, eğer insanın özgür olduğunu savunacaksak Tanrı'nın gelecek hakkındaki bilgisinin sınırlandırılması gerektiğini ifade ederler. Fakat bu yaklaşımda Tanrı'nın mutlaklığına ve bilgisine geleneksel yaklaşımdan farklı bir şekilde baktıklarından dolayı, rasyonel ve tutarlı olma konusunda yoğun eleştiriler almışlardır. Bu bakış açısı, Tanrı'nın sıfatları konusunda oldukça radikal değişiklikler öngörmesi karşılığında, insanın liberal anlamda özgür olabileceğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda olanlar, Tanrı'nın önceden her şeyi bilen olmasını sınırlandırıp, Tanrı'nın gelecek hakkındaki bilgisinin mutlak olmadığını savunup, bu şekilde teolojik yazgıcılıktan/fatalizmden kaçınmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım; Tanrı'nın sıfatları hususunda, yani Tanrı'nın mükemmelliği, değişmezliği ve her şeyi bilen olması, bütün bu konuları çok radikal bir şekilde farklı yorumlamıştır. Ne var ki onlar gibi düşünülmesi

durumunda, Tanrı-âlem arasındaki ilişki konusunda bir paradoksla yüzleşiriz ki bu durumdan çıkış yolu olarak da hükümlanlık ve inayet kavramlarıyla bir çözüm yolu aranmıştır. Bu bakış açısının, savunmak istediği sonuçlara varmasının çok zor bir iddia olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu okumada, Tanrı düşüncesi antropomorfik bir bakış açısına sahip olduğundan, bu yaklaşımın felsefi ve teoloji bağlamında savunulmasının zor olduğunu söylememiz gerekir.

Aquinas ve onun gibi düşününler, Tanrı'nın önbilgisi ile insan hürriyetinin bir arada olabileceğini iddia etmektedirler. Onlar, Tanrı'nın ilahi inayet ve hükümlanlığı konusuna vurgu yaparak insan özgürlüğü konusunda tartışmaya açık bir tutum sergilemektedir. Açık teist yaklaşım ise Tanrı'nın bilgisini sınırlandırma yoluna giderek liberal anlamda özgür iradeye kapı aralamak istemektedir. Bu yaklaşımların dışında başka bir görüşün olması acaba mümkün müdür? Başka bir deyişle, bir yandan Tanrı'nın ontolojik anlamda mutlaklığından taviz vermeden, diğer yandan da insanın liberal anlamda özgür olabileceğini savunmak mümkün müdür? Bunun mümkün olduğunu ancak ifade etmekte ve insanlara anlatmakta çok büyük zorluklar çekildiğini ifade etmemiz gerekir. Çünkü tartıştığımız ve çözüme kavuşturmaya çalıştığımız mesele metafizik bir alan oluşturmaktadır. Dolayısıyla zorluk da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bunun da tabii bir durum olarak karşılanması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

İnsanın hürriyeti ve özgür iradesi bakımından temel problem, Tanrı'nın hem özgür bir varlık yaratıp hem de onun daima doğru ve özgür eylemler yapmasının sağlanmasının mümkün olup olmadığı konusudur. Tanrı'nın sıfatları, eylemlerinin nasıllığı ve nedenselliği, geçmişteki inançlarının değişir veya değişmez olduğu konusunda nihai bir düşünceye varılamamış olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu düşünceler zaman bağlamında, geçmiş önermenin gelecekle ilişkisi ve doğruluk değeri bakımından yapılmıştır. Fakat bu konuda bütün bu düşüncelerin ve yaklaşımların yerinde olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sonuç olarak, Tanrı'nın önbilgisi ile insan hürriyeti konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu da konunun çetrefilliğinden kaynaklanmaktadır. Bu farklı yaklaşımların her birisinin diğerlerine göre daha rasyonel ve tutarlı olduğu noktalar elbette vardır. Bu çalışmamızdan çıkarılacak sonuç; bize göre insanların, insanın hürriyeti ile direk ve dolaylı ilişkisi olan konularda Tanrı'nın sıfatlarını mutlak anlamda nasıl olduğunu tam olarak anlayamamaları, bu konuda daha çok kognitif, konatif ve antropomorfizm bir yaklaşım benimseyip gerçek anlamda Tanrı'nın fiilleriyle insanın fiillerinin birbirine karıştırmalarıdır.

Tanrı'nın nasıllığı hakkında insan tam anlamıyla bir bilgiye sahip değildir. Bunun sonucunda yapılan yanlışlık ise insandan yola çıkılarak Tanrı hakkında konuşulmasıdır. Unutulmamalıdır ki Tanrı, antropomorfizm bir dille kognitif ve konatif olarak tam olarak anlatılamaz ve anlaşılabilir. Tanrı'nın sıfatlarıyla birlikte Basitliği, ezeliği, zorunluluğu, bilgisi, iradesi, kudreti, yaratması, nasıllığı ve nedenselliği imanî konuları içerir. Çünkü iman bir bilgi meselesi değildir. İnsan yaratılan bir ontolojik varlık olarak yaratan tarafından kendisine bir özgürlük alanı verilmiştir. Bizler bunu tanımlarken hem zorlanıyor hem de kavramada, temellendirme ve konumlandırmada zorluklar yaşıyoruz. Bunun sebebi de insandan yola çıkarak Tanrı tasavvuru hakkında antroposentrik konuşmamızdan ve düşünmemizden kaynaklanmaktadır. Bize göre bu konudaki en isabetli yaklaşım, Tanrı'nın inayetini ve insanın özgür iradesini bir arada öngören yaklaşımdır. Tanrı'nın önbilgisi insanın hürriyetine bir engel olarak görülmemelidir. Çünkü dünyada tecrübe ettiğimiz insanın özgür oluşudur.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 17. Basım, 2019.
- Aquinas, St Thomas. *Summa Contra Gentiles Book One: God*. çev. Anton C Pegis. London: University of Notre Dame Press, 1975.
- Augustinus. *İtiraflar*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Basinger, David. "Middle Knowledge and Christiaon Thought". *Religious Studies* 22 (1986).
- Boethius. *Felsefenin Tesellisi*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Bolay, S. Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2. Basım, 1981.
- Boyd, Gregory A. *God of the Possible: A Biblical Introduction to the Open View of God*. Grand Rapids: Baker Books, 2004.
- Emine Gören Bayam. *Açık Teizm Bağlamında Tanrı'nın Önbilgisi ve İnsan Hürriyeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2015.
- Feinberg, John S. "God Ordains All Things". *Predestination and Free Will: Four Views of Divine Sovereignty and Human Freedom*. ed. David Basinger - Randall Basinger. Downers Grove IL: InterVarsity Press, 1986.
- Freddoso, Alfred. "Molinism". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward Craig. London: Routledge, 1998.
- Hamdi Gündoğar. *Erken Dönem İslam Düşüncesinde İlahî Bilgi*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi: Düşünürler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1985.
- Hasker, William. *Metaphysics: Constructing a World View*. Downers Grove IL: InterVarsity Press, 1983.
- Hasker, William. "The Antinomies of Divine Providence". *Philosophia Christi* 4/2 (2002).
- Mehmet Ata Az. "Tanrı'nın Sıfatları". *Din Felsefesi*. ed. Latif Tokat. Ankara: Bilay Yayınları, 1., 2018.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Kitap, 6. Basım, 2013.

Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 7. Basım, 2017.

Plantinga, Alvin. *Does God Have a Nature? The Aquinas Lecture*. Milwaukee: Marquette University Press, 1980.

Reçber, Mehmet Sait. "Tanrı'nın Sıfatları". *Din Felsefesi El Kitabı*. ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2016.

Reimer, David J. "An Overlooked Term in Old Testament Theology-Perhaps". *Covenant and Context: Essays in Honour of E. W. Nicholson*. ed. A D H Mayes - R B Salters. New York: Oxford University Press, 2003.

Rice, Richard. *The Openness of God: A Biblical Challenge to the Traditional Understanding of God*. "Biblical Support for a New Perspective". *InterVarsity Press*.

Sanders, John. *The God Who Risks: A Theology of Divine Providence*. Downers Grove IL: InterVarsity Press, 2007.

Stump, Eleonora - Kretzmann, Norman. "God's Knowledge and Its Causal Efficacy". *The Rationality of Belief and the Plurality of Faith*. ed. Thomas D Senior. Ithaca NY: Cornell University Press, 1995.

Yavuz, Zikri. *İnsan Hürriyeti Açısından Tanrı'nın Ön Bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2006.